

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗБЛИЖЕННЯ ПРИРОДНИЧИХ І ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Статтю присвячено дослідженню становлення методологічних засад однієї з пріоритетних галузей гуманітарного знання – філософії освіти. Запропоновано концепцію методологічних засад філософії освіти, на рівні якої передбачається подолання проблем сучасної освітньої діяльності та розвиток гуманітарного знання в цілому, оскільки поняття «освіта людини» є полем перетину між собою різних галузей знання. Суть концепції полягає у формулюванні структурних елементів філософії освіти на основі виявлення та аналізу існуючих протиріч і парадоксів у сучасній освітній діяльності.

Ключові слова: гуманітарне пізнання, методологічні засади, ціннісні орієнтації, аспекти освіти, протиріччя, парадокси, структура, самовдосконалення, творчість, творчий потенціал.

Статья посвящена исследованию становления методологических принципов одной из приоритетных отраслей гуманитарного знания – философии образования. Предложена концепция методологических принципов философии образования, на уровне которого предусматривается преодоление проблем современной образовательной деятельности и развитие гуманитарного знания в целом, поскольку понятие «образование человека» является полем пересечения между собой разных отраслей знания. Суть концепции заключается в формулировке структурных элементов философии образования на основе выявления и анализа существующих противоречий и парадоксов в современной образовательной деятельности.

Ключевые слова: гуманитарное познание, методологические основы, ценностные ориентации, аспекты образования, противоречия, парадоксы, структура, самосовершенствование, творчество, творческий потенциал.

The article is dedicated to the research of the formation of methodological foundations one of the field of humane knowledge that takes priority philosophy of education. The concept of methodological reasons philosophy of education is worked out. The overcoming of the problems of modern educational activities and the development of humane sphere as a whole is supposed as long as human education as the point of intersection of different fields of knowledge. The concept essence is depicted in formation of the structural elements of philosophy of education on the basis of determination and analysis of existing contradictions and paradoxes in the educational activities.

Key words: humane cognition, methodological foundation, value orientation, educational aspect, contradiction, paradoxes, structure, self-perfection, creative work, creative potential.

Актуальною проблемою постає дослідження конкретних форм впливу новітніх досягнень методології гуманітарного знання на становлення методологічних засад сучасної філософії освіти і навпаки. Особливо це стосується наукового вирішення питань про структуру філософії освіти, її основні риси, рівні та елементи, а також на усвідомлення того, яким чином основні аспекти філософії освіти відображаються в структурі освітньої діяльності, які ціннісно-пізнавальні орієнтації очікуються у процесі модернізації сучасної освіти. Ці та інші близькі проблеми зумовили вибір теми, мети і постановку конкретних завдань нашого дослідження.

Постійне відставання освіти від потреб суспільства, відсутність освітніх форм для трансляції

головного здобуття сучасного наукового знання у формуванні людини XXI століття, потребує обґрунтування методологічних засад філософії сучасної освіти як нового рівня дослідження і розв'язання багатьох проблем людського існування. Саме це є мотивуючим чинником питання, порушеного у цій статті. Нова соціокультурна реальність, яка характеризується: 1) суттєвими змінами в субординації системи цінностей, що зумовлено формуванням нового типу відносин у суспільстві, тобто потребою в новій світоглядній орієнтації; 2) новими явищами в культурі, які надають великі можливості для оптимізації реалізації прихованого потенціалу особистості; 3) суттєвим розширенням поля диференціації життєвих потреб і здібностей; 4) початком діалогу між

основними культурними течіями в сучасному світі. Усе це вимагає нового рівня рефлексії самого поняття «освіта», змісту, соціокультурних особливостей, визначення сучасного аксіологічного підґрунтя освіти, ролі та місця у суспільстві XXI століття і перспективи його розвитку. Тому найважливішого значення набуває питання про становлення сучасних методологічних засад такої галузі дослідження як філософія освіти, що є основою для здійснення комплексного підходу до вирішення проблем сучасної освіти, у першу чергу до виконання завдань її гуманізації.

В Україні актуальність таких досліджень пов'язана, зокрема, з виходом освіти на якісно новий рівень, зумовлений змінами у суспільно-політичному житті, що дуже важливо з огляду вирішення нагальних завдань розбудови української державності, духовного відродження нації тощо [1–3].

Отже, говорячи про значущість, плідність та теоретичну цінність досліджень у гуманітарному знанні, основна задача нашої роботи полягала у тому, щоб виділити ту їх особливість, яка саме і буде зумовлювати конкретний аспект і контекст, сформульованого у назві статті, дослідження. Зокрема, становлення і використання продуктивних методологічних принципів у гуманітарних науках супроводжується зростанням ролі аксіологічних факторів, що стає однією з головних рис філософії освіти, і тому потребує окремого методологічного обґрунтування. Цей фактор не завжди враховується у переважній більшості педагогічних концепцій, особливо у процесі викладання природничо-математичних і технічних наук.

Мета дослідження полягала у тому, щоб визначити найновіші методологічні засади філософії освіти як пріоритетної галузі гуманітарного знання, які мають визначальний вплив на зміну ціннісних орієнтацій сучасної освіти і за допомогою яких можливий синтез сциєнтично-технократичного і гуманітарного напрямів освіти.

Відповідно до поставленої мети, в роботі вирішувалися наступні задачі: а) з'ясувати специфіку сучасної концепції взаємодії гуманітарного і природничого знання, що відображає особливості становлення сучасної філософії освіти; б) розглянути освіту як динамічне соціокультурне явище і предмет сучасного філософського дослідження, скерованого на формування креативної особистості; в) сформулювати сучасні методологічні засади філософії освіти та узагальнити особливості їх становлення.

Об'єктом дослідження є становлення системи методологічних засад філософії сучасної освіти.

Предмет дослідження пов'язаний з усвідомленням трансформації аспектів, рівнів, парадоксів сучасної філософії освіти у конкретні методичні концепції.

У дослідженні при розв'язанні поставлених завдань були використані методи: системно-структурний метод вивчення феномена філософії освіти, компаративного аналізу різних концепцій у межах філософії освіти; метод узагальнення експерименту навчально-виховного процесу.

Представники різних галузей наукового знання дійшли висновку, що у XXI столітті в освіті сучасної людини увага повинна акцентуватися на гуманізації [4–7]. У вітчизняній педагогіці, незважаючи на усі зусилля, спрямовані на гуманізацію освіти, до цього часу спостерігаємо зорієнтованість на практичну парадигму, яка існує з доби Просвітництва. Проблема гуманізації освіти часто-густо зводиться в основному до критичних випадів у бік технократичного напрямку та звинувачення його у загостренні проблем людства. Процеси гуманізації освіти, набуваючи ознак антисциєнтичного характеру, на практиці звелися до формалізму – до зменшення годин, що відводяться на викладання дисциплін *природничого* і *технічного* циклу, або, навпаки, на збільшення годин навчання суспільних дисциплін. Зрозуміло, що в межах попередніх парадигм неможливо подолати розрив між сциєнтично-технократичною і гуманітарною спрямованістю в освіті та досягти їх синтезу. Але загострення глобальних та деяких інших проблем сучасного людства свідчить про необхідність самого суттєвого прискорення становлення нової соціокультурної реальності, де найважливішу роль повинна відігравати сучасна система освіти (не випадково ЮНЕСКО проголосило XXI століття – століттям освіти).

Основна ідея нашого дослідження полягає у тому, щоб на основі усвідомлення тенденцій становлення методологічних засад пріоритетних галузей гуманітарного знання визначити найновіші методологічні засади філософії освіти, що сприятимуть подоланню розриву між сциєнтично-технократичною і гуманітарною спрямованістю в освіті та однобічних методологічних орієнтацій, впровадження яких деформує напрями і зміст конструкторивної діяльності у сфері гуманітарного знання загалом.

Говорячи про ступінь розробленості проблеми, слід зауважити, що у науковій, науково-методичній літературі можна виділити декілька основних напрямів, у межах яких розглядаються різноманітні підходи, аспекти і трактування окресленої проблеми [5–7]. Перше. У сучасних течіях зарубіжної філософії розгляд галузей гуманітарного знання пов'язується з наявністю розвинутих методологічних концепцій (М. Хайдеггер, Г. Гадамер, П. Рікьор, Е. Бетті, М. Бубер, Р. Нібур, Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понті, М. Шелер та інші). У працях цих філософів гуманізація розглядається як один із напрямів самореалізації особистості. Значний внесок в обґрунтування методологічних засад гуманітарної сфери знання вніс видатний французький філософ М. Фуко, який ввів поняття «археологія знання», щоб уникнути певної історичної послідовності, неперервності досліджень. При цьому, на думку вченого, відбувається радикальна зміна пізнавальної установки дослідника. М. Фуко висуває на перший план не пошук істини, а життя згідно з істиною, що стверджує входження науки в новий режим мислення дискурсу, в якому має значення не внутрішній зміст знання, а те, яким чином воно функціонує, піддається зовнішнім впливам, а інколи й зазнає глобальної трансформації. Це

вплинуло на попередню схему осмислення дійсності, коли випадок протиставлявся структурі, внутрішній завершеності, тоді як випадкове ототожнюється із сферою ірраціонального. Поряд з концепцією М. Фуко, відомі в світі організатори та методологи освіти В. Капра, А. Тоффлер, Е. де Боно у своїх роботах орієнтують на створення нової парадигми людського існування, ідеї якої можуть бути закладені в підґрунтя сучасної концепції освіти та доведені до нових педагогічних технологій.

Друге. Представники практичної філософії (К.-О. Апель, Д. Бьолер, Ю. Габермас, В. Гьосле, В. Кульман, П. Ульріх та інші), розробили основні варіанти сучасної західноєвропейської комунікативної парадигми та обґрунтували значення принципів комунікативної етики відповідальності для ціннісної переорієнтації та духовно-морального оновлення суспільства, розв'язання політичних та етнічних конфліктів, вирішення екологічних проблем. На думку Апеля, запропонована ними парадигма спрямована на вирішення головного протиріччя сучасної філософії – між аналітичною філософією та екзистенціалізмом, тобто між сциєнтизмом і гуманізмом [6].

Третє. У сучасній українській і російській філософії та філософії науки відомі вчені – В. Андрущенко, М. Бахтін, В. Біблер, Д. Богоявленська, Б. Бітінос, В. Горохов, І. Зязюн, Л. Кузнецова, В. Лутай, М. Мамардашвілі, Л. Мікешина, В. Стюпін, Н. Юліна та інші розглянули взаємопов'язані загальні проблеми сучасної філософської методології та технології освіти, визначили шляхи її конкретизації у вирішенні проблем дидактики. В. Бородич, П. Заботін, М. Злобін, В. Ільїн, О. Калінкін, В. Карпенко, С. Кемеров, В. Кохановський, М. Михальченко, О. Ракітов, С. Розова, Є. Семенов, С. Фейнберг та інші дослідили особливості взаємовпливу методологічних підходів природничих та гуманітарних наук, у зв'язку з необхідністю обґрунтування нових галузей гуманітарного знання (гуманітаристики, фольклористики, філософії творчості, філософії освіти) [8].

Між іншим, розвиток науки в цілому і окремих наукових дисциплін, перехід наукового пізнання на якісно новий («постнеокласичний») етап, обумовлює широке застосування науки у всіх галузях суспільного життя. Представники іншого напрямку (К. Делокаров, Г. Малінецький, М. Моїсєєв, О. Князєва, С. Курдюмов, І. Пригожин, Г. Рузавін, І. Стенгерс, Г. Хакен та інші) пропонують вважати новою методологією соціального пізнання та філософії освіти *синергетику* [8-11]. *Запропонована ними методологія спрямована на діалектичне злиття основних здобутків класичної і неокласичної парадигм на підставі плюралізму істин.* При цьому стверджується, що, на відміну від постнеокласичної епістемології, істина сьогодні може тлумачитись не лише як відтворення об'єкта в знанні, а насамперед, як характеристика способу діяльності з ним. Таким чином, наголошується на необхідності зближення природничих і гуманітарних наук, їх методологічне взаємозабезпечення.

Серед основних напрямів сучасних зарубіжних досліджень, які проголошують необхідність змін у сучасній освіті, втілення нового освітнього ідеалу – творчої особистості, можна виділити наступні концепції: 1) розробка і впровадження системи творчого (латерального) мислення, суть якої полягає у використанні оригінальної методики «інтелектуального інсайту» для розвитку в людині здібностей інтуїтивного мислення (Едвард де Боно); 2) дослідження поєднання навчально-виховного процесу з науковою діяльністю, співвідношення ідеалів та норм науки з ідеалами художньої творчості (Дж. Ален, К. Уілфорд, Р. Дьордер, С. Гроссман, М. Кінг та інші); 3) запровадження ключових філософських концепцій недосконалості і рефлексивності в умовах відкритого суспільства в стратегію життя і бізнесу (Дж. Сорос).

У вітчизняній філософській думці до цього часу спостерігається відсутність наукових досліджень, спрямованих на вивчення впливу взаємодії зазначених вище тенденцій в методології гуманітарних наук на становлення філософії освіти як однієї з пріоритетних галузей гуманітарного знання, зокрема, на їх важливе значення у формуванні загальної парадигми філософії освіти.

Зазначені концепції гуманітарного знання, відіграватимуть найважливішу роль у становленні методології формування творчої особистості ХХІ століття, оскільки розроблялися на перетині таких важливих зрізів людського буття, як праця, мова та життя. Методологічний аналіз, відображений у наукових працях відомих мислителів, частіше торкався мовних конструкцій (Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ж. Бодрійяр, Х. Блум, Ж.-П. Ліотар, М. Фуко та інші), оскільки мета застосування структурних методів полягала у позбавленні в галузі гуманітарного пізнання ілюзій суб'єктивізму, антропоцентризму та психологізму. На сучасному етапі таке бачення частково спростується у зв'язку з появою нових галузей гуманітарного знання – гуманітаристики, фольклористики, філософії освіти, філософії культури та інших. Сутність нового підходу є наслідком розуміння співвідношення ідеалів людини та норм освіти, які по-різному взаємодоповнюють один одного у ренесансній, класичній та сучасній системі.

Провівши аналіз відомих філософських концепцій, нами запропонована пізнавальна концепція формування і застосування гуманістично-синтетичної парадигми, яка поєднує зарубіжні концепції М. Хайдеггера, Г. Гадамера, М. Фуко, Е. де Боно, А. Тоффлера та інших з конструктивним вітчизняним досвідом і стає філософською основою реформування сучасної педагогіки.

Основні положення цієї концепції полягає у наступному:

– філософія освіти має розглядатися як реалізація теоретично обґрунтованих і практично впроваджених моделей та цінностей гуманітарного знання, які орієнтовані на креативний рівень діяльності, утворюючи підґрунтя для методологічних схем у гуманітарній сфері;

– сучасна філософія освіти є системою, елементами якої виступають рівні, тенденції, напрями, проблеми, аспекти та парадокси, які набувають цілісності у межах конкретних методичних концепцій (нормативної, орієнтуючої, конструктивної або продуктивної);

– методологічні засади філософії освіти формуються з теоретичних і прагматичних джерел, які інтегрують особливості діяльності різних рівнів – емпіричного (конкретні педагогічні процеси), теоретичного (психологія і соціологія освіти) та методологічного (філософська рефлексія проблем освіти);

– еволюція філософії освіти як галузі гуманітарного знання відбувається шляхом визначення та усвідомлення парадоксів, які виникають на емпіричному і теоретичному рівнях, з метою подальшого вирішення, яким чином і за рахунок чого здійснюється реалізація методологічного потенціалу в процесі створення методичних концепцій;

– застосування методологічних засад сучасної філософії освіти дозволяє розкрити синтетичну тенденцію розвитку нового гуманітарного знання і створює умови для аналізу системи впливу аксіологічних орієнтацій на освітянську діяльність.

Отже, практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх застосування у процесі введення сучасних стандартів державної освіти, у викладенні та оновленні змісту освітніх програм з філософських, педагогічних та соціологічних дисциплін у плані реалізації Наприклад, Національної доктрини розвитку освіти України XXI століття. Результати дослідження можуть бути використані у Одеському інституті підвищення кваліфікації вчителів на кафедрах природничо-математичного циклу, педагогіки та психології у межах певної науково-дослідницької теми.

Основні положення цього дослідження обговорювалися на об'єднаному методологічному семінарі кафедр природничого циклу (теоретичної фізики, загальної фізики, методики викладання фізики та мультимедійних засобів навчання тощо) Інституту фізики і математики ПДПУ ім. К. Д. Ушинського (2004-2008), на «Днях науки» філософського факультету ОНУ ім. І. І. Мечнікова (2006), на практичних семінарах студентів філософського відділення факультету психології ПДПУ ім. К. Д. Ушинського (2007-2008 н. р.), практичних заняттях магістрантів факультету іноземних мов ПДПУ ім. К. Д. Ушинського (2007-2008 н. р.).

Підкреслимо, що, розглядаючи становлення методологічних засад сучасного гуманітарного пізнання, необхідно здійснювати порівняльний філософський аналіз основних методологічних концепцій гуманітарного знання, наприклад, тих, що відображені у працях М. Хайдеггера, Г. Гадамера, М. Бахтіна, М. Фуко, А. Тоффлера та інших. Зауважимо, що методологічні концепції гуманітарного знання не повинні копіювати методологію природознавства, оскільки досвід пізнання людиною духу та світу включає безпосередність переживань, різні форми практичного та естетичного опосередкування реаль-

ності (Г. Гадамер). Отже, гуманітарні дисципліни послуговуються способами осягнення, що знаходяться за межами сциєнтизму в науці, тобто користуються досвідом філософії, мистецтва, історії тощо. Такі способи осягнення, через які говорить про себе істина, не підлягають верифікації методологічними сциєнтичними засобами науки, оскільки водночас виступають трьома позанауковими формами зв'язку людини зі світом або вимірами, в яких розгортається людське буття поза межами науки та її методів. Процес осягнення, що відбувається в розумінні, протікає у мовній формі. У процесі мовленевої комунікації відбувається взаємодомовленість учасників акту, що передбачає взаєморозуміння. Аналізуючи методологічні концепції гуманітарних наук, наголошується на діалогічному та полілогічному характері сучасного гуманітарного дослідження. Звертається увага на те, що у природничих науках найчастіше використовується монологічна форма пізнання, у процесі якого вчений споглядає за річчю та розмірковуючи говорить про неї. Завдання методології гуманітарних наук полягає у вирішенні, перш за все, інтерсуб'єктивності як проблеми можливості діалогу, за умови, що він закладений у засади гуманітарної науковості. Нами доведено, що специфіка гуманітарних наук полягає у невід'ємній належності людини до предмету пізнання. Історичний досвід розвитку наукової думки показує, що починаючи з XIX століття логічна самосвідомість учених знаходиться під впливом зразків природничих наук. На думку авторів, у гуманітарному пізнанні речі розглядаються не у просторово-часових параметрах, а є носіями суті та змісту втілення значення «поза межею» цих параметрів, символом прояву людини, де світ наданий людині духовно-смысловим чином як ціннісна сутність, яку потрібно зрозуміти і розтлумачити. Таким чином, цінності та смислоттєві компоненти у гуманітарних науках безпосередньо входять до змісту знання, тоді як у природничих науках вони здебільшого залишаються зовнішніми.

Останнім часом отримали своє обґрунтування методології без чіткого методу (Е. Де Боно), а також деякі галузі гуманітарного знання – гуманітаристика, фольклористика, філософія культури, філософія освіти та інші. У межах цих наук на рівні екзистенції та інтуїції розкривається сутність і сенс людських дій. Осягнення й усвідомлення істини згідно зі специфічною методологією цих пріоритетних галузей гуманітарного знання відбувається за умов опанування свідомістю людини певних форм сприймання буття.

Оглядовий аналіз основних методологічних концепцій галузей гуманітарного пізнання та особливостей взаємовпливу методологічних підходів у природничих і гуманітарних науках показав, що пріоритети в галузі гуманітарного знання надають наснаги сучасній людині в осягненні нових горизонтів людської творчості, змінюють ціннісні ідеали і стверджують аксіологічну орієнтацію сучасного пізнання.

Показано, що джерелом і метою творчої діяльності сучасної людини виступає самовдосконалення, яке стає предметом розгляду у філософії освіти. Аналізуючи і порівнюючи концепції «наукової творчості» та «наукового потенціалу» можна стверджувати, що зміст радикальних зрушень у методології полягає в тому, що нові методологічні принципи як підстава методологічних схем, формуються в опосередкованому середовищі, зумовленому загальнолюдськими цінностями та науково-інтелектуальним потенціалом суспільства. В той же час штучне введення методичних принципів і методологічних схем у підстави діяльності і підведення методологічних підвалин під схеми діяльності детермінує творчий, евристичний за суттю та гуманістичний за скерованістю процес запліднення цілей у контекст цінностей і пріоритетів.

Ми провели порівняльний аналіз діяльності вченого і викладача вузу, останній серед яких у своїй праці поєднує науково-дослідницьку і навчально-виховну роботу. Синтез якісних і кількісних характеристик кваліфікаційних здібностей, розглянутий на прикладі праць сучасних зарубіжних дослідників (Алена, Уїлфірда, Гроссмана, Кінга), окреслює риси викладача сучасного рівня. Ці ознаки певним чином координовані методичною концепцією, яка домінує у вищій школі конкретної доби чи історичного періоду. Зазначено, що творча співпраця між головними суб'єктами педагогічного процесу у вищому закладі освіти відбувається через втілення певних інновацій викладачем, а також через здійснення самоконтролю та самовиховання з боку студента, породжуючи «людину культури» як продукт освітнього процесу. Таким чином, навчальний процес у вищих закладах може стати джерелом і метою творчої діяльності як для викладача, так і для студента. Це переконливо доводить галузь гуманітарного знання – філософія освіти, оскільки до її наукової сфери входить розгляд питання про людину як творчу особистість.

Якщо розглянути соціокультурні аспекти освіти як предмет філософського дослідження, проаналізувати зміну філософських поглядів на освіту, її функції та принципи, то відкривається можливість простежити закономірну залежність поглядів на освіту від певної «парадигми суспільствознавства» (античної, середньовічної, індустріальної та постіндустріальної). Між іншим, простеживши зворотню дію системи освіти на зміну парадигм, що набуває суттєвого значення, починаючи з епохи Просвітництва, коли через освіту доробки передових мислителів та вчених (теорії, наукові ідеї тощо) передаються усьому суспільству, виникає можливість вирішувати світоглядні і практичні завдання, формувати еталон наукового мислення.

Проведений аналіз дозволив нам висловити низку наступних стверджень. Існування різноманітних культурних традицій з певними віруваннями та поглядами на людину та сенс її буття зумовлюють те, що жодна з філософських систем не може охоп-

лювати повною мірою світоглядні основи сучасної освіти. Кожного разу, коли філософи звертаються до проблем освіти, постає питання наукового уточнення понять, пов'язаних з переосмисленням розуміння місця людини у сучасному світі.

Виявлено, що у сучасній педагогіці відбувається перегляд власне методологічних засад, тому зараз педагоги активно порушують проблеми щодо зміни парадигм у навчанні та вихованні, користуючись методами філософії освіти. Здійснений нами огляд історії педагогічних систем дає можливість простежити, як кожна дидактична модель виникає у процесі прояснення змісту тієї чи іншої проблемної ситуації в освіті. Через такі моделі відбувається трансляція знання від покоління до покоління. З часом наукою накопичується такий новий обсяг знання, який вже не може транслюватися через застарілу форму дидактичної моделі. Це стає неможливим через невідповідність обсягу та якості нової інформації розмірності і метриці старого дидактичного простору. Таким чином, новий зміст освіти може ефективно транслюватись лише через формування адекватної йому дидактичної моделі.

Відповідно до мети дослідження ми простежували аксіологічну спрямованість формування взаємовідносин між учасниками педагогічного процесу. Більшість освітян вважає, що дитина є не тільки об'єктом педагогічного процесу, але також його суб'єктом, що відповідає сучасному ідеалу освіченості людини – ідеалу творчої людини або «людини культури». З цього приводу педагогами активно порушується питання втілення у практику методик розкриття творчого потенціалу людини, плекання цього дару в кожній дитині.

Аналізуючи сутність багатьох існуючих пропозицій педагогів щодо розв'язання проблем освіти, стверджується про існування двох підходів до їх вирішення, а саме: 1) орієнтація на вирішення проблеми традиційними методами теорії педагогіки; 2) усвідомлення необхідності цілеспрямованих зрушень у напрямку пріоритетної галузі гуманітарного знання – філософії освіти.

Аналіз соціально-психологічного аспекту дослідження освітянської системи показав, що увагу психологів та соціологів привертає проблема повернення в освіту ціннісних орієнтирів, оскільки, за словами Ш. Амонашвілі «освіта перетворилася на утилітарно спрямоване навчання». Підкреслюється, що ціннісні орієнтації визначають напрям еволюції людини, орієнтують на включення її до соціуму. Зростаюча міра соціальності, що означає новий зміст досвіду переживань життя, не зникає по мірі втрати поточних ціннісних орієнтацій. Зростання активної соціальності є процесом формування нових рівнів рефлексії, що дозволяє виявити новий зміст у наявному живому знанні людини. При цьому завжди залишається частина неусвідомленого знання, не проявленого або ірраціонального. Розуміння освіти з боку соціологічних та психологічних наук доповнює і розширює знання про освітнє поле,

надає можливість проаналізувати і синтезувати його для утвердження нових форм освіти на підставі якісно іншої методологічної парадигми.

Якщо говорити про методологічні засади філософії освіти як пріоритетної галузі сучасного гуманітарного знання, можна зазначити наступне. Становлення методологічних засад філософії освіти вимагає звернення до філософського аналізу протиріч та парадоксів, що існують у сучасній освіті. Стверджується, що відсутність єдиної методологічної системи, яка б охоплювала й об'єднувала все сучасне освітнє знання (знання освітнього процесу), призводить до того, що кожне фактично нове відкриття у будь-якій з галузей, що стикаються з освітніми процесами людини та виходять за межі простого накопичення деталей, спонукає до створення власної теорії, своєї системи для пояснення і розуміння отриманих фактів і взаємозалежностей. Це, у свою чергу, ще більше загострює проблеми освіти у бік зростання хаотичного плюралізму різних концепцій, невизначеності і плутанини їх основних понять. Ретельне вивчення матеріалів дослідження освітньої діяльності та сфери освіти взагалі дозволяє сформулювати три специфічних рівні рефлексії, які сформувалися у процесі еволюції освіти: 1) емпіричний (конкретні педагогічні процеси), 2) теоретичний (психологія та соціологія освіти), 3) методологічний (філософський рівень рефлексії проблем освіти).

Розглядаючи сучасну освітню парадигму, фіксуються наступні протиріччя і парадокси освітньої діяльності: суперечності між людиною та культурою як її крайньою формою буття; між світом дійсним і реальним; між суттю освіти та наявно існуючою її формою тощо. Підкреслюються протиріччя вищої школи: 1) між абстрактним характером предмету навчально-пізнавальної діяльності та реальним предметом майбутньої професійної діяльності; 2) між системою використання знань, вмінь та переконань у формуванні необхідного рівня професійності і «розкиданістю» їх для засвоєння за допомогою різних навчальних дисциплін; 3) між індивідуальним способом набуття знань у процесі навчання і колективним характером професійної праці; 4) між залученням до процесу трудової діяльності особистості фахівця у той час, коли допомогою у навчанні є інтелект студента; 5) між програмно-цільовим виробленням знань та стихійно-фрагментарним опануванням цінностями духовної культури.

Розкривається необхідність переходу засобами філософії освіти до перетворення протиріч у дидактичні принципи нової концепції освіти, оскільки вдосконалення навчального процесу стає можливим завдяки свідомому використанню принципів, які лежать в основі сучасних концепцій навчання (науковість, зв'язок теорії з практикою, системність навчання, наочність, врахування специфічних особливостей аудиторії тощо).

Згідно з філософським принципом аналогії поряд з трьома рівнями рефлексії проблем освіти, що сформувалися в процесі її еволюції, виділяються три методологічні концепції, які властиві кожному з рівнів: 1) нормативна, 2) орієнтуюча і 3) конструк-

тивна. Кожній конкретній методологічній концепції відповідає своя сукупність методичних парадоксів, яка народжується в контексті педагогічної діяльності вищої школи. Так, умовно названі парадокси «авторитету», «канону», «втаємничення» властиві нормативній методиці; парадокси «методиста», «алгоритму», «робота» – орієнтуючій методиці; парадокси «заглиблення», «екстремальності», «пріоритетів» – конструктивній методиці.

Доводиться, що саме на рівні філософії освіти людина усвідомлює парадоксальність життя, оскільки світ постійно розгортається перед нами у повноті своєї багатовимірності. З іншого боку, існуючі протиріччя та парадокси в освіті демонструють невідповідність сучасного ідеалу освіченої людини тим нормам, через які відбувається педагогічний процес. Цей стан в освіті ще раз підкреслює потребу переглянути у сучасній науковій парадигмі поняття норми. Це положення органічно підходить до впровадження сучасного ідеалу освіченої людини – «людини творчої», з огляду на те, що поняття «творчість» не можна втиснути в жорсткі рамки будь-якої форми.

Розглядаючи результати рефлексивного аналізу співвідношення існуючих трьох основних концепцій освіти (гармонійної цілісності, релятивісько-плюралістичної та синтетичної), констатується, що остання з них покликана долати в собі обмеженість двох попередніх і, таким чином, привести освіту у відповідність до потреб сучасного суспільства та нового ідеалу освіченості людини, що відіграє суттєву роль у розвитку сучасної філософії освіти.

Аналіз наведеного матеріалу показав, що основними рисами філософії освіти є: загальність, інтегральність, креативність. Структура філософії освіти полягає у наявності трьох специфічних рівнів дослідження освіти: емпіричного, теоретичного та методологічного; парадоксів та протиріч, що властиві кожному з них; напрямів філософії освіти – гармонійної цілісності, релятивісько-плюралістичного та синтетичного.

Органічний зв'язок наукового знання щодо освіти дає змогу філософії освіти розвивати у своїх межах певні аспекти дослідження цього явища: методологічний, світоглядний, логічний, психологічний, аксіологічний та інші.

На прикладі науково-дослідницьких робіт, проведених серед студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, показано рівень методологічної рефлексії принципових змін у навчальному процесі, які відображають спектр соціально-політичних, економічних та духовних орієнтирів і приймають форму методичної концепції нового підходу в освіті. Розроблені загальні рекомендації щодо створення умов розвитку інтелектуальних можливостей студентів у процесі навчання, які максимально наближені до вимог сучасної парадигми освіти. Про це свідчать такі позиції вищої освіти: фундаментальність, гуманітаризація, професіоналізація навчальної дисципліни, поліваріантність методів навчання та форм контролю навчального процесу. Головний акцент робиться на ціннісно-пізнавальній орієнтації процесу сучасної освіти.

Таким чином, висновки роботи можна систематизувати у такий спосіб.

1. Соціальна зумовленість досліджень у галузі гуманітарних наук та освітній практиці дозволяє виділити дві головні обставини: а) поява філософії освіти як однієї з пріоритетних галузей гуманітарного знання з гнучкою методологією, але без глибоко усвідомленого і обґрунтованого методу; б) необхідність у межах педагогіки, психології та соціології освіти досягти нового рефлексивного рівня для вирішення існуючих проблем, перш за все креативного типу.

2. Одна з найважливіших тенденцій освітянської діяльності полягає у формуванні чітких уявлень про те, що істина стає ознакою не тільки пізнання, а й буття. За допомогою методів діалогу та полілогу вона розкриває себе розуміючому осягненню, оскільки до змісту гуманітарного знання за необхідністю входять цінності, світоглядні та смислоттєві компоненти. Усвідомлення сутності цієї тенденції відбувається в контексті вирішення дилеми: продуктивність методологій гуманітарного знання зумовлює розуміння ролі аксіологічного фактора чи, навпаки, розуміння ролі аксіологічних чинників зумовлює продуктивність методологічних концепцій у гуманітарній сфері.

3. Пріоритетними напрямками розвитку гуманітарного знання є філософія культури, філософія освіти, гуманітаристика загалом та інші гнучкі методології певних тенденцій, які у сучасній епістемі претендують на утворення нового рівня дослідження і пояснення актуальних проблем людства. При цьому розкривається необхідність створення нового рівня дослідження освіти, у зв'язку зі зміною ідеалу освіченості, від якого залежить розуміння загального ідеалу сучасної людини.

4. Внаслідок неузгодженості між метою освіти і метою культури як граничною формою буття людини виникають методичні парадокси, протиріччя та стереотипи, подолання яких вимагає адекватних концепцій і методів, що зумовлює соціокультурний смисл філософії освіти. В освітній практиці запропоновано використовувати метод інтуїтивного переобґрунтування доступної інформації (Едвард де Бонно), який завдяки зміні стереотипів допомагає розгортанню творчого потенціалу людини.

5. Наявність трьох рівнів рефлексії щодо проблем освіти дозволяє виділити відповідні методично-методологічні концепції, які зумовлюють специфіку кожного з них: нормативну, орієнтуючу і конструктивну. Показано на прикладі педагогічної діяльності вищої школи, що в межах кожної методологічної концепції має місце певна сукупність методичних парадоксів.

6. Напрями і тенденції філософії освіти як галузі гуманітарного знання ґрунтуються на сучасних філософських концепціях. Відповідно до цих концепцій впроваджуються наступні принципи: для холистичної філософії принцип тотожності протилежностей у нескінченному (єдність різних типів світогляду); для релятивістської філософії принцип плюралізму, що надає більшій ефективності різним спеціалізованим видам діяльності; для синтетичної концепції філософії, що орієнтує на поєднання в собі досягнень двох попередніх, принцип діалогічної закономірності взаємозв'язку загального з одиничним.

Можливість розвитку у межах філософії освіти, методологічного, світоглядного, логічного, аксіологічного, психологічного та інших аспектів дослідження освіти забезпечується органічним зв'язком соціокультурних чинників та наукового знання стосовно проблем освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петрова І. А. Німецька філософська антропологія і французький структуралізм у вирішенні проблеми освіти людини / І. А. Петрова // Вісник Харківського університету. – 1999. – № 14. – С. 96–101.
2. Сухова Н. М. Особливості творчої діяльності у науці та освіті / Н. М. Сухова // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. – 2000. – № 2. – С. 92–100.
3. Сидорова Н. К. Парадигма «логічних основ» у сучасній філософії освіти / Н. К. Сидорова // Вісник Харківського національного університету. – 2001. – № 30. – С. 86–90.
4. Співаковський О. В. Педагогічні технології та педагогічно-орієнтовані програмні системи: предметно-орієнтований підхід / Співаковський О. В., Львов М. С., Кравцов Г. М., Крекнін В. А., Гуржій Т. А., Зайцева Т. В., Кушнір Н. А., Кот С. М. // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2002. – № 2 (20). – С. 17–21.
5. Роджерс К. Взгляд на психотерапию, становление человека : [пер. с англ.] / К. Роджерс. – М. : Прогресс, 1994. – 222 с.
6. Смутьсон М. Л. Психология развития интеллекта / М. Л. Смутьсон. – К. : Нора-друк, 2003. – 222 с.
7. Абрамова Ю. Г. Психология среды: источники и направления развития / Ю. Г. Абрамова // Вопр. психол. – 1995. – № 2. – С. 12–17.
8. Пригожин И. От существующего к возникающему / И. Пригожин. – М. : Мир, 1985. – 327 с.
9. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М. : Мир, 1980. – 404 с.
10. Хакен Г. Синергетика. Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 419 с.
11. Долінська Л. В. Вступ в теорію систем та теорію управління / Долінська Л. В., Ковальчук В. В. – Одеса : ВД «Бакаєв», 2010. – 154 с.

Рецензенти: Дроздов В. О., д.ф.-м.н., професор;
Костенко В. Л., д.т.н., професор.

© Ковальчук В. В., Паньков М. І., 2011

Стаття надійшла до редколегії 18.03.2011 р.